

ПОКРОВСЬКА І. Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ПЕКЛО* В ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У даному дослідженні аналізуються лексичні та фразеологічні одиниці, у яких вербалізується концепт *пекло*, визначаються їх номінації, прагматичний потенціал на словниковому та текстовому матеріалі сучасної турецької мови. Акцентується увага на складних ментальних та когнітивних процесах, які зумовлюють безперервне переосмислення елементів сакральної тематики в сучасній турецькій мові.

Ключові слова: концепт, прагматичний потенціал, вторинна номінація.

В данном исследовании анализируются лексические и фразеологические единицы, в которых вербализируется концепт ад, определяются их номинации, прагматические потенциал на словарном и текстовом материале современного турецкого языка. Акцентируется внимание на сложных ментальных и когнитивных процессах, которые обеспечивают непрерывное переосмысление элементов сакральной тематики в современно турецком языке.

Ключевые слова: концепт, прагматический потенциал, вторичная номинация.

In this research there are studied the lexical and phraseological units, in which has verbalized the concept *hell*, there are identified their nominations, pragmatic potential on the vocabulary and text material of the modern Turkish language. It is also paid attention to complicated mental and cognitive processes, that cause continuous rethinking elements of sacred subjects in modern Turkish language.

Keywords: concept, pragmatic potential secondary nomination.

Системи релігійних вірувань різних народів побудовані на протиставленні термінів двох станів потойбічного життя – райського та пекельного, місцеперебування в якому залежить від способу життя на цьому світі. Залежно від віросповідання, ці уявлення та їх репрезентація в системі мови мають як спільні, так і специфічні риси. **Актуальність** цього дослідження зумовлюється ключовою роллю духовного концепту *пекло* в турецькій релігійній культурі, його впливом на уявлення турків про потойбічний світ. Концепт *пекло* є досить важливим з точки зору визначення когнітивних процесів у свідомості людини. Комплексний аналіз вербалізації зазначеного концепту в турецькій літературній мові здійснюється вперше, що й визначає **новизну** цієї наукової розвідки.

Метою дослідження є визначення багатогранності сем концепту *пекло* на матеріалі словників та різножанрових текстів сучасної турецької мови. **Об'єктом** дослідження є значення лексичних та фразеологічних одиниць, які формують концепт *пекло*, предметом – концепт *пекло* в сучасній турецькій мові. **Матеріалом** послуговували тлумачні,

фразеологічні та спеціалізовані галузеві словники турецької мови, різножанрові тексти, у яких функціонують лексеми та фразеологічні одиниці з компонентом *рай*.

Термін *концепт* останнім часом став ключовим у сучасних дослідженнях з лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики. Як зазначає М. О. Красавський, цей термін не є абсолютно новим у сучасному мовознавстві, його використання зустрічається в статті С. А. Аскольдова «Слово і концепт», яка була опублікована в 1928 році. Проте тоді цей термін не прижився, а сам С.А. Аскольдов був звинувачений в ідеалізмі [1:33]. Після чого замість цього терміну використовувалася номінація *поняття*, яка була витіснений терміном *концепт* лише в 90-ті роки цілком обґрунтовано, оскільки «в глибині концепту мерехтить поняття» (С.Х.Ляпин), оскільки концепт – це «багатовимірний мисленнєвий конструктор, який відображає процес пізнання світу, результати людської діяльності, її досвід та знання про світ, які зберігаються в ньому» [1:35]. Таким чином, концепт визначає специфічні для певної культури явища, а поняття розглядає загальні явища, залишаючись при цьому невід’ємною частиною концепту. Слідом за В. І. Карасиком вважаємо, що вивчення концептів – це визначення “універсальних та етноспецифічних характеристик мовної свідомості та комунікативної поведінки”, а не просто “зміна вивіски в традиційних працях з лінгвістичної семантики” [2:27–28]. На основі цього у даній науковій розвідці розглядаємо універсальний для багатьох мов та культур концепт *пекло* на матеріалі сучасної турецької мови, який має в турецькій мові і специфічні форми репрезентації. Зокрема, як підтвердження цього можемо зазначити, що він входить в словник-довідник Віталія Жайворонка “Знаки української етнокультури” [3:436].

Турецький дослідник Х.С.Шібай визначає *пекло*, як місце страждання в потойбічному світі. Крім того, відзначає, що лексема *cihinpat*, яка є похідною сучасного терміну *cehennem*, у давніх тюркських текстах має значення “дуже глибокий”. Поняття *пекло* виникло ще в домусульманські часи. Зокрема, про це зазначає Я. Чорунлу, аналізуючи міфологічні уявлення давніх тюрків: “Melekler ve perilerle dolu ve her türlü üyeseğin bulunduğu cennetlere iyi insanlar girer. Günahı olan insanlar da cehennemde cezalarını çektikten sonra cennete giderler”– “В рай, в якому живуть ангели, пері (феї) та багато різноманітних страв, потрапляють хороші люди. Грішники ж потрапляють в рай лише після того, як вони

зазнають покарань в пеклі” [4:139]. У Корані пекло згадується як антонім раю, місце, у яке потрапляють невіруючі та грішники, яким не були відпущені гріхи.

У турецькій мові вербалізаторами концепту *пекло* є такі одиниці, як *cehennem*, *tamu* (*tamuğ*), *duzah* (*duzak*). Із зазначених лексем найбільш продуктивною та вживаною є слово арабського походження *cehennem*, яке в сучасній турецькій мові використовується як в прямому, так і в переносному значеннях. Найбільш повне його визначення подається в словнику Мехмета Догана: 1) місце, в яке потрапляють грішники після смерті; 2) отвори в підлозі бані для виходу теплого повітря та пару; 3) дуже жарке місце; 4) дуже проблемне місце [8:203]. Проте семантика лексеми *пекло* невпинно розширюється. Зокрема, одна з героїнь роману “Серенад” Зюльфію Ліванелі пеклом називає Інтернет, до якого звик її син: *Bilgisayar kapattıktan sonra küçük bir kriz geçirmiştım. Demek ki oğlumu kendine bağlayan internet dünyası buydu. Bizim hiç bilmediğimiz, tanımadığımız bir cehennem* – ‘Вимкнувши комп’ютер я пережила кризу. Значить це був той світ Інтернету, який прив’язував мого сина до себе. Пекло, яке ми зовсім не знали, з яким ми зовсім не були знайомі’ [9:39], а в турецькій пресі з пеклом ототожнюється світ, який зазнає певних змін: *İklim Değişikliği Dünyayı “Cehenneme” Çevirebilir. “Geology” dergisinde yayımlanan yeni bir makalede, buzul erimeleri ve yükselen deniz seviyelerinden ötürü dünyanın kabuğu üzerinde ortaya çıkan basınç değişikliğinin, uzun vadede volkan faaliyetlerinin 10 kata kadar artmasına yol açabileceği belirtildi.* – ‘Зміни клімату можуть перетворити світ на “пекло”. У новій статті, яка була надрукована в журналі “Geology” було зазначено, що зміни тиску на поверхні Всесвіту через танення льодовиків та збільшення рівня моря, вулканічна активність у довгостроковій перспективі має здатність збільшитися в 10 разів [10]. Адская кухня – назва телепередачі.

Відповідно до даних етимологічних словників лексема *tamu* (*tamuğ*) потрапила в тюркські мови з согдійської мови приблизно в X столітті, а також активно функціонувала в творах авторів епох середньовіччя та Ренесансу: *Karac’oğlan der ki doğru yürürler / Tamuya girmezler uçtağa girerler* (*Karacaoğlan*) – ‘Караджаоглан каже, що йдуть вони правильно / І будуть не в пеклі, а потраплять до раю’ (Караджаоглан) [11:453].

У сучасній турецькій мові слово *tamu* зустрічається рідко, переважно в складі онімів: “Таму” – назва роману Іхсана Октая Онара “Пекло”, “Таму öyküleri” – десятисерійний фільм “Пекельні історії”. Лексична ж

одиниця перського походження *duzah* (*duzak*) – застаріла лексема перського походження, зустрічається переважно в поезії літератури дивану.

Концепт *пекло*, вербалізується в турецькій мові значною часткою словотворчих форм (*cehennemlik* – 1) ‘вартий горіти в пеклі’; 2) топка в турецькій бані [8:204], *cehennemleşmek* – ‘перетворюватися на пекло’, ‘набувати сумного та жахливого стану’; *cehennemleşme* – ‘перетворення в пекло’, *cehennemi* (від *cehennem*), *duzahi* (від *duzah*) – ‘сатанинський, пекельний’), деякі з яких набувають подальшого семантичного розвитку в складі словосполучень: *cehennemi bir güç* – ‘пекельна сила’ (синонімічна форма *cehennemden gönderilmiş güç* (букв. сила, відправлена з пекла), *cehennem gürlütüsü* – ‘пекельний шум’.

Концепт *пекло* (тур. *cehennem*) в складі ФО семантизується досить різними значеннями, проте переважна більшість ФО набуває негативних асоціацій, пов’язаних з сприйняттям пекла як надзвичайно спекотного (*cehennem gibi* – ‘спекотно, як у пеклі’; *cehennem sıcağı*, *cehennem sıcaklığı*, *cehennemi sıcaklık* – ‘пекельна спека’) та мучивного місця (*cehennem azabı* (букв. пекельні муки) – ‘пекельні муки’, *cehennem hayatı* (букв. пекельне життя) – ‘тяжке життя’, (*birine*) *hayatı cehennem etmek* (букв. перетворити чиєсь життя на пекло) – ‘створити для когось надзвичайні великі проблеми’, *cehenneme çevirmek* (букв. перетворити в пекло) – ‘перетворити чиєсь (життя) на пекло’, *cehennem gibi* – ‘жахливо, як у пеклі’ (про в’язницю і т.п.); далекого, віддаленого: *cehenneme kadar yolu var* (букв. є дорога до пекла) – ‘відправлятися під три чорти’, ‘забиратися геть’; *cehennemin busağı* (*veya dibi*) (букв. куток (низ) пекла) – ‘далеко’, ‘там, куди ніхто не може дістатися’, ‘у чорта на рогах’, *cehennemin dibine gitmek* (букв. спускатися на дно пекла) – ‘йти (відправлятися) під три чорти’; *cehennem olup gitmek* (букв. стати пеклом та зникнути) – ‘піти геть’, ‘зникнути’.

Зазначені фразеологічні одиниці в сучасній турецькій мові функціонують як назви романів (роман турецького письменника має назву: “*Sen Şimdi Gidecen Ya Cehennem’in Dibine Git”* («Ти підеш зараз, відправляйся на дно пекла), зустрічаються у текстах художніх творів (*Çok sinirlenen eşkiyalar, öyle bir girişmişler ki Hüsem’e, ağzı burnu kanamış. Yüzü gözü morarmış dayaktan. – Hadi defol, cehennem ol buradan, diyerek kovmuşlar. Keloğlan, korkusundan tir tir titremiş. Acaba, kendisini de dövcekler miymiş?* – ‘Дуже розлючені розбійники так взялися за Хюсема,

що у нього з рота і з носа йшла кров. Обличчя та очі були фіолетові від ляпаса. – Давай геть, йди звідси, прогнали вони його. Келоглан страшенно тремтів від страху. Тобто його вони теж будуть бити?» [12:71].

Значення вказаних фразеологізмів, які домінують явища та дії світського життя, активно пов'язані з із описами пекла в Корані. За визначенням Х. С. Шібая, найбільш виразною характеристикою пекла є вогонь [5:45], у зв'язку з чим пекло і стало асоціацією спеки: “Günahkarlara ‘Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?’ diye uzaktan uzağa sorarlar”– “Вони запитують у грішників “Через що ви потрапили в цей палючий вогонь?” [6:575]. Під палючим вогнем мається на увазі саме пекло, яке у свідомості турків в першу чергу є місцем страждань, у якому горять люди і камені (yakıtı insan ve taş olan ateş [6:3]), п'ють киплячу воду і їдять плоди дерева заккум (Sonra zakkum yemeğinin üzerine onlar için kaynar su karıştırılmış bir içki vardır [6:447]), не можуть зручно спати (ne kötü yatak [6:250]). Пекло – це віддалене місце, з якого немає вороття: Şurası muhakkar ki, kim Rabbine günahkar olarak varırsa, cehennem sırf onun içindir. O ise orada ne ölür, ne dirilir [6:315] – ‘І хто потрапить до господа грішником, пекло винятково для нього. Там він не помирає, і не живе.

Концепт *пекло* має специфічне метафоричне значення у турецьких народних загадках порівняно з фразеологізмами. За ..... справа в тому, «що загадки в силу оригінальності самого жанру наглядно демонструють діалектику понять та уявлень. Поняття та уявлення взаємодіють не лише в слові, ця взаємодія пронизує художні тексти, що особливо помітно на настільки невеликому просторі, який займають загадки» [7:156]. Пекло символізує відблиски світлячка: *Altı cehennem / Üstü cehennem/ Ortası cennet – Ateş böceği* – ‘Знизу пекло, зверху – пекло, а посередині рай – Світлячок’ [13:244].

Специфічну метафорику отримує лексема *пекло*, поєднуючись з кольоративами. Зокрема, у турецькій мовній картині світу *пекло* може набувати такого “забарвлення”: *білим пеклом* (тур. beyaz cehennem) турецький письменник Пеямі Сафа назвав у своєму романі *наркотичну мафію*, за аналогією метафоричної номінації наркотичної речовини героїну – *beyaz zehir* (букв. біла отрута).

Діалектичні відношення світського та сакрального виходять за межі процесів переосмислення в розмовній мові та текстах художнього стилю, значною мірою пронизуючи й системи наукових термінів.

У **ботанічній** термінології *пекельною лілією* (тур. *sehennem zambağı*) номінують різновид ірису (*Iris stenophyllia*) – багаторічну бульбову рослину висотою від 6 до 12 см, яка росте на гірських схилах та в соснових борах, а *пекельною булавою* (тур. *sehennem toruzu*) – кольрабі, дворічну травянисту рослину, яка є різновидом капусти білокачанної, належить до роду капуста (*Brassica*) сімейства капустяних.

У термінології **географії** лексема *пекло* входить до складу таких географічних назв: *Sehennem çukuru* (укр. Ущелина пекла) – впадина на острові Тенеріфе на Канарських островах в Іспанії, *Beppu'nun 9. sehennemi* (укр. 9 пекол Беппі) – дев'ять ванн грязевих вулканів у японському курортному місті Беппу; *Sehennem kapısı* (букв. Двері пекла)– 1) парк в окрузі Накуру провінції Ріфт-Валлі поблизу озера най ваша, що знаходиться на відстані близько 90 кілометрів від Найробі; 2) назва газового кратера в Туркменістані, який постійно горить.

Топоніміка сучасної Туреччини досить багата на “пекельну” тематику: впадини під назвою *Cennet Sehennem Mağaraları* (букв. Печери пекла та раю) розташовані на узбіччі дороги Мерсін – Сіліфке (Впадина раю – *Cennet çöküğü (obruğu)* – має глибину 70 метрів, а Впадина пекла – *Sehennem çöküğü (obruğu)* – 128 метрів), *Водоспади пекла* (тур. *Sehennem Şelaleleri*) знаходяться на відстані 4-5 кілометрів на північний захід від села Кизилагач, розташованого в ільче Візе області Киркларелі, *Каньйон Пекельної річки* (тур. *Sehennem Deresi Kanyonu*) – на 25-му кілометрі сухопутної дороги Ар твін-Ардануч, другий за величиною каньйон у світі після Каньйону Гренд, розташованого у вілаєті Арізна на території США (Америки), *Karasehennem* – назва печери поблизу села Язибелен в області Конії.

У термінології **кулінарії** *пекельним кебапом* називають шашлик з курки (тур. *tavuklu sehennem kebabı*), запечений у духовці з такими спеціями, як можевельник, сельдерей, шалфей.

У мистецькій термінологічній системі *пекельна паща* (укр. *sehennem ağzı*) – це елемент декору у вигляді пащі чудовиська, який символізував пекло в середньовічних театрах.

У **хімії** *пекельним каменем* (тур. *sehennem taşı*) термінують нітрат срібла (тур. *gümüş nitrat*) – неорганічну безбарвну водорозчинну сполуку, яка має окислювальні та бактерицидні властивості, ляпис, AgNO_3 .

Таким чином, концепт *пекло* у світській картині світу у складі фразеологізмів перегукується з його релігійним значенням, проте набуває

в абсолютно специфічних конотацій для позначення всього поганого, злого на цьому світі. Проте у розглянутій термінології найбільші асоціації з його первинним значенням спостерігаємо в географічній термінології, у якій він асоціюється з незвичним, страшними для людини явищами природи, які мають певні асоціації з потойбічним світом. Двоє концепту *рай* складають семи, пов'язані з коранічним значенням *раю*, який постає в символі благополуччя та блаженства, якого можна досягнути на цьому світі, на периферії зазначеного концепту містяться термінологічні метафори, конотативні значення яких послаблені, проте не повністю нівельовані. Метафори-універсалії в деяких випадках набувають характерних лише для турецької лінгвокультури значень. При цьому як ядерні, так і периферійні семи фіксують національну специфіку турецької мовної картини світу.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні неологізмів, пов'язаних з лексемою *некло*, які постійно розширюють лексичне наповнення текстів публіцистики, кінематографа, комп'ютерних ігор і т. п.

ЛІТЕРАТУРА

1. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н. А. Красавский. – М.: Гнозис, 2008. – 374 с. 2. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2009. – 406 с. 3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури / В. Жайворонок. – Київ: Вид-во “Довіра”, 2006. – 703 с. 4. Çoruhlu Y. Türk mitolojisinin ana hatları. – İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011. – 260 s. 5. Halim S. Ş. Cehennem // İslam Ansiklopedisi. İslam alemi: Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı. 3. cilt. – Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997. – S. 45-47. 6. Kuran-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi. – İstanbul: Medine-i Münevvere, 1982. – 603 s. 7. Харченко В. Н. Метафорический строй народной загадки / В. Н. Харченко // Переносное значение слова. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1989. – 198 с.

ДОВІДНИКИ

8. Doğan M. Büyük Türkçe Sözlük / M. Doğan – İstanbul: Pınar Yayınları, 2005. – 1424 s.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Livaneli Z. Serenad / Z. Livaneli. – İstanbul: DK Doğan kitap, 2011. – 484 s. 10. Özbek M. A. Türkülerin dili / M. A. Özbek. – İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2009. – 524 s. 10. İklim Değişikliği Dünyayı “Cehenneme” Çevirebilir / Yeşil gazete, 05.01.2013. 11. Özbek M. A. Türkülerin dili. – İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2009. – 524 s. 12. İpek E. En güzel Keloğlan masalları [Metin] / – İstanbul: Papatya yayınları, 2005. – 192 s. 13. Eyüboğlu I. Z. Bütün yönleri ile Anadolu inançları [Metin] / I. Z. Eyüboğlu. – Ankara: Koza yayınları, 1974. – 381 s.